

РЕЦЕНЗІЇ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)

Shidnij svit, 2024, No. 3, pp. 312–315

doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.03.312>

MUSLIM COMMUNITIES IN UKRAINE: HISTORICAL PERSPECTIVE

Oleg Kyselov

PhD (Religious Studies), Senior Researcher

H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine

4, Triokhsviatytelska St., Kyiv 01001, Ukraine

oleg.kyselov@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9646-4269

In this review, the author assesses Denis Brylov's monograph, *The Unknown Islam in the Territories of Ukraine: The History of Islam in Ukraine from the Late 19th to the Early 21st Century* (2023). This work investigates the development of Muslim communities and institutions in modern Ukraine, distinguishing itself from previous studies by tracing the continuity of these communities across centuries using a wide range of primary sources, including unpublished materials. The review highlights Brylov's comprehensive knowledge of Ukrainian Islamic studies and his clear theoretical framework, addressing several key debates, such as the distinction between "high" and "low" Islam. While the book primarily focuses on the 19th to 21st centuries, it also provides valuable historical context by discussing Islam's presence before this period. The author critiques the notion of the absence of Muslim communities during the Soviet era, demonstrating their existence and registration through archival evidence. Additionally, the review notes the descriptive approach used in discussing contemporary Islamic institutions, contrasting it with analytical insights into transnational Islamic movements. Brylov's work significantly enriches and enlightens the understanding of Islam's role in Ukrainian society, offering new interpretations grounded in thorough research.

Keywords: Islam; Ukraine; Muslim communities; history; Soviet era; Islamic studies; transnational movements; religious institutions

МУСУЛЬМАНСЬКІ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

О. С. Кисельов

Монографія Дениса Брильова "Невідомий іслам на теренах України: історія ісламу в Україні кінця ХІХ – початку ХХІ ст." (2023) присвячена дослідженню розвитку мусульманських громад та інституцій на території сучасної України. Це не перша українська праця, що звертається до історії ісламу в Україні. Уже існує значний корпус досліджень, присвячених розвитку ісламу в Криму та окремим аспектам функціонування мусульманських громад у незалежній Україні [Аулін 2016; Бойцова та ін. 2009; Богомолів та ін. 2005; Кирюшко, Бойцова 2005; Муратова 2008]. Okремо варто відзначити книгу Михайла Якубовича "Іслам в Україні: історія і сучасність" [Якубович 2016], з якою певною мірою перегукується праця Д. Брильова. Виникає закономірне питання: що нового пропонує ця монографія? Насамперед вона вирізняється тим, що на основі широкого спектра джерел, включно з раніше не опублікованими, автор простежує спадкоємність між мусульманськими громадами ХІХ, ХХ та ХХІ століть.

© 2024 O. Kyselov; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Особливої уваги заслуговує вступ до монографії, де Д. Брильов демонструє глибоке знання бібліографії українського ісламознавства. Теоретико-методологічні застави дослідження прописані чітко: автор аналізує кілька дискусійних інтерпретацій ісламу, зокрема поділ на “високий” і “низький” іслам, а також розглядає концепт “традиційного ісламу”. Окрім того, Д. Брильов пояснює роль суфізму та ісламізму в мусульманському світі, що дістає відображення в основному тексті, особливо в розділах, присвячених ісламу в сучасній Україні.

Хоча монографія фокусується на періоді з ХІХ до ХХІ століття, автор також надає інформацію про іслам і мусульман до ХІХ ст., зокрема порушує питання про можливе прийняття ісламу князем Володимиром Святославичем. Проте цей етап подано широкими мазками, що цілком слушно, оскільки основне дослідження присвячене пізнішому періоду. Незважаючи на це, огляд історії ісламу до ХІХ століття надає важливий контекст для розуміння подальших процесів у мусульманських громадах України.

Український іслам у ХІХ столітті не є центральним фокусом дослідження, проте чотири нариси, присвячені цьому періоду, розкривають різні аспекти життя мусульман у різних регіонах України: на Сході (Донбас), на Півдні (Одеса) та в Києві. Крим і Харків також неодноразово згадуються, хоча їм приділено менше уваги. Важливо зазначити, що ця монографія є результатом тривалої та ретельної роботи Д. Брильова зі збору розрізаних свідчень про іслам та мусульман на теренах України. Наприклад, використовуючи різні джерела, зокрема татарською мовою, автор показує, що Одеса в ХІХ столітті була важливим портом для мусульман, адже через неї мусульмани Російської імперії вирушали на хадж.

Монографія містить різні рівні деталізації: деякі сюжети, як-от історія з’їзду студентів-мусульман у Києві, досліджені ґрунтовніше, оскільки базуються на первинних джерелах, часто на архівних документах. Інші ж, навпаки, є авторським синтезом та узагальненням матеріалів зі вторинних джерел, що інколи позначається на глибині їхнього опрацювання.

Важливим внеском монографії Д. Брильова є його критика тези про брак мусульманських громад в Україні за радянських часів. Спираючись на архівні матеріали, автор доводить, що такі громади не лише існували, а й певний час були офіційно зареєстровані [Брильов 2023, 110–111]. Ба більше, Д. Брильов провів інтерв’ю з одним із колишніх членів Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, який визнав, що твердження про брак ісламу в Україні було свідомою дезінформацією українських бюрократів [Брильов 2023, 147–148]. Окрім цього, автор, використовуючи особистий архів імама Парси Ахатова, простежив існування каналів зв’язку між радянськими релігійними лідерами та українськими мусульманами.

У розділі, присвяченому відродженню ісламу в Україні, домінує описовий підхід над аналітичним. Особливо це помітно при висвітленні діяльності мусульманських релігійних центрів. Параграфи, присвячені різним духовним управлінням, помітно контрастують із тими, що розглядають транснаціональні ісламські рухи. Останні Д. Брильов аналізує, спираючись на західну історіографію, розглядаючи рухи, як-от “Ал-Ахбаш”, “Брати-мусульмани” та “Хізб ут-Тахрір”. Наприклад, соціально-демографічний портрет ліванської діаспори руху “Ал-Ахбаш” описаний значно детальніше, ніж соціальний склад мусульманських центрів України. Подібна тенденція спостерігається й у заключному розділі, де один із параграфів присвячений теологічному дискурсу українського ісламу. У ньому автор значну увагу приділяє загальному мусульманським теологічним дебатам, зокрема рецепції ідей Ібн Таймії.

У книзі також детально висвітлено історію мусульманської освіти в Україні [Брильов 2023, 235–257], розвиток халяль-індустрії [Брильов 2023, 257–269] та

соціальну діяльність мусульманської громади [Брильов 2023, 269–279]. Хоча вплив російсько-української війни на мусульманську спільноту України не виділено окремою темою, автор неодноразово звертається до цього питання, зокрема під час обговорення функціонування мусульманських центрів після окупації Криму Росією [див.: Брильов 2023, 160–162] та діяльності мусульманського капеланства [Брильов 2023, 270].

Останній розділ монографії Д. Брильова присвячено сучасним теологічним і політичним дискурсам ісламу в Україні. Особливу увагу приділено мові українського ісламу. Автор пропонує тривимірну модель ісламського соціолекту, що охоплює русифікацію / українізацію, арабізацію та академізм. Д. Брильов зазначає, що, попри домінування російської мови в мусульманських громадах через їхній багатонаціональний склад, за останнє десятиліття, починаючи з Революції гідності, українська мова також стала широкоживаною. Надмірне використання арабської лексики часто відображає прагнення промовця продемонструвати знання тонкощів арабомусульманської термінології. Д. Брильов пов'язує арабізацію ісламського дискурсу в Україні передусім із діяльністю шейха Духовного управління мусульман України Ахмета Таміма. Водночас муфтії ДУМУ “Умма” Саїд Ісмагілов активно просував українську мову в ісламському дискурсі України.

Треба зазначити, що в останньому розділі автор акцентує антагонізм, що існує між двома мусульманськими центрами в Україні – ДУМУ, очолюваним шейхом Ахметом Тамімом, та ДУМУ “Умма”, першим муфтієм якого був Саїд Ісмагілов. Цей конфлікт базується не лише на мовній розбіжності (Тамім використовує переважно російську та арабську, а Ісмагілов – українську), а й на різних міжнародних орієнтирах: ДУМУ орієнтується на рух “Ал-Ахбаш”, тоді як ДУМУ “Умма” асоціюється з низкою міжнародних організацій, пов'язаних із “Братами-мусульманами”. Окрім цього, центри посідають різні позиції щодо політики: ДУМУ демонструє політичний конформізм, тоді як ДУМУ “Умма” – “дифузний” політичний активізм. Варто зауважити, що Д. Брильов також звертає увагу на автономні мусульманські громади в Україні, які схильні до радикальних форм політичного активізму [Брильов 2023, 336].

Серед теоретичних аспектів, висвітлених у монографії, найважливішим для української гуманітаристики є критика есенціалістського підходу до ісламу. Це якраз автором здійснюється при обговоренні взаємодії ісламу і політики. Д. Брильов абсолютно слушно зауважує, що не варто говорити про “існування певної сутності ісламу, яку не може бути піддано історичним змінам, впливу соціуму та людини” [Брильов 2023, 24]. Цікаво, що Д. Брильов намагається переконати читача (передусім покликаючись на праці відомих дослідників ісламу), що іслам має чітке розмежування з політичною сферою. Особливо недоречним, на мій погляд, є покликання на ісламських мислителів, які розмежовують іслам і політику шляхом приписування їм протилежних сутностей. Видається, що, виступаючи проти однієї сутності ісламу, Д. Брильов апофатично все одно говорить про його сутність, яку можна сформулювати так: сутнісно ісламу не притаманний тісний зв'язок із політикою. Зважаючи на те, що у книзі автор неодноразово звертається до проблеми політичної діяльності мусульман, наполегливе заперечення такого зв'язку викликає здивування.

Загалом книга справляє позитивне враження: автор широко використовує первинні джерела, зокрема архівні матеріали та інтерв'ю, що дало йому змогу переглянути деякі помилкові уявлення про іслам в Україні. Д. Брильов демонструє добру обізнаність із сучасними теоретичними підходами до вивчення ісламу та вітчизняною традицією ісламознавства, що дає йому змогу не лише відтворити історичну картину, а й ввести нові інтерпретації ролі ісламу в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

- Аулін О. А. (ред.) **Мусульманська спільнота України: інституціоналізація і розвиток**. Вінниця, 2016.
- Богомолов О., Данилов С., Семиволос І., Яворська Г. **Ісламська ідентичність в Україні**. Київ, 2005.
- Бойцова Е. Е., Ганкевич В. Ю., Муратова Э. С., Хайредінова З. З. **Іслам в Криму: очерки історії функціонування мусульманських інститутів**. Симферополь, 2009.
- Брильов Д. **Невідомий іслам на теренах України: історія ісламу в Україні кінця ХІХ – початку ХХІ ст.** Кам'янець-Подільський, 2023.
- Кирюшко М. І., Бойцова О. Є. **Іслам в Криму: релігійно-національна самоідентифікація кримськотатарського народу**. Київ, 2005.
- Муратова Э. С. **Іслам в современном Криму: индикаторы и проблемы процесса возрождения**. Симферополь, 2008.
- Якубович М. **Іслам в Україні: історія і сучасність**. Вінниця, 2016.

REFERENCES

- Aulin O. A. (ed.) (2016), *Musulmanska spilnota Ukrainy: instytutsionalizatsiia i rozvytok*, Konsol, Vinnytsia. (In Ukrainian).
- Bohomolov O., Danylov S., Semyvolos I. and Yavorska H. (2005), *Islamska identychnist v Ukraini*, Stylos, Kyiv. (In Ukrainian).
- Boitsova E. E., Hankevych V. Yu., Muratova E. S. and Khayredinova Z. Z. (2009), *Islam v Krymu: ocherky istorii funktsionuvannya musul'mans'kykh instytutiv*, Elin'yo, Simferopol. (In Russian).
- Brylov D. (2023), *Nevidomyi islam na terenakh Ukrainy: istoriia islamu v Ukraini kintsia XIX – pochatku XXI st.*, FOP Pankova A. S., Kamianets-Podilskyi. (In Ukrainian).
- Kyriushko M. I. and Boitsova O. Ye. (2005), *Islam v Krymu: relihiino-natsionalna samoidentyfikatsiia krymskotatarskoho narodu*, Svitohliad, Kyiv. (In Ukrainian).
- Muratova E. S. (2008), *Islam v suchasnomu Krymu: indykatory i problemy protsesu vozrozhdeniya*, Elin'yo, Simferopol. (In Russian).
- Yakubovych M. (2016), *Islam v Ukraini: istoriia i suchasnist*, TOV "Nilan-LTD", Vinnytsia. (In Ukrainian).

Рецензія надійшла до редакції 1.09.2024